

Inleiding tot de antropologie

Inleiding tot de antropologie

HUGO DEBLOCK

ACADEMIA
PRESS

Uitgeverij Academia Press
Coupure Rechts 88
9000 Gent
België

www.academiapress.be

Uitgeverij Academia Press maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediativisie van Uitgeverij Lannoo nv.

ISBN 978 90 209 4863 9
D/2025/45/102
NUR 761

Hernieuwde editie, 2024
Vormgeving omslag: Mario Debaene
Vormgeving binnenwerk: Keppie & Keppie
Coverfoto: Franz Boas, poserend voor een *lifegroup* van Noord-Amerikaanse Indianen
in het National Museum of Natural History, Washington DC, 1895 of voordien.

© Hugo DeBlock & Uitgeverij Lannoo nv, Tielt

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd
en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke
andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Dankwoord

Een boek schrijven is altijd een beetje een *joint effort*. Daarom, dank aan alle UGent-collega's die veel of weinig werk overnamen in de (veel te korte) periode waarin ik dit boek schreef. Dank ook aan de assistent voor dit vak, indologe en grafisch ontwerper Laura Andriessen, en aan *future generation* afrikanisten en antropologen Margot Luyckfasseel, Emelien Devos en Nick Rahier en de collega's in de Afrikaanse Talen en Culturen/African Studies voor het meedenken en het geven van feedback. Emelien, een extra dankjewel, omdat je een tipje van de sluier van de Multispecies Ethnography voor mij hebt opgelicht. Katrien De Graeve, bedankt om mee te denken over genderstudies. Bedankt ook aan alle crossinstitutionele collega-antropologen van CARAM (Centre for Anthropological Research on Affect and Materiality), aangevoerd aan de UGent door collega Koen Stroeken. Bedankt aan mijn collega aan KASK School of Arts Gent en goede vriendin An Van Dienderen, om mee te denken over film en visuele antropologie. Laurens DeBlock, een dikke merci om mij af en toe een goede roman in handen te duwen: *There There* van Tommy Orange bleek het soort werk dat aangewezen is om dit handboek mee af te sluiten, in iemand anders' krachtige en mooie stem. Last but not least, bedankt aan het team van Academia Press, in het bijzonder aan Beatrice De Keyser, voor de heerlijk vlotte en aangename samenwerking bij de totstandkoming van dit boek. Bedankt ook aan alle vrienden en mijn adoptiefamilie in Vanuatu, in de Stille Zuidzee, waar ik jarenlang veldwerk verrichtte; aan alle vrienden in Zanzibar en Tanzania, waar ik later werkte; aan alle Pacific- en African Studies-collega's en alle collega-antropologen en peers in Australië, Aotearoa Nieuw-Zeeland, Engeland, Frankrijk, de Verenigde Staten en Canada.

sipa gatlam
asante sana

Ik draag dit handboek op aan Frans Olbrechts, de stichtende vader van de Afrikaanse Kunstgeschiedenis aan de UGent; aan Elze Bruyninx, de laatste vertegenwoordiger van deze traditie in de 'etnische kunst'; en aan Wilfried van Damme, destijds mijn belangrijkste leermeester aan de UGent en ook degene die me inleidde in de kunstantropologie.

Inhoud

HOOFDSTUK 1	Wat is antropologie?	9
HOOFDSTUK 2	'Ontdekkingen', reisverslagen en wetenschappelijke expedities	53
HOOFDSTUK 3	Antropologie: een wetenschappelijke basis voor een nieuwe discipline	75
HOOFDSTUK 4	Sociologie en antropologie: materialisme en idealisme	99
HOOFDSTUK 5	Culturen en persoonlijkheid	125
HOOFDSTUK 6	De Britse school: eerste noties van 'sociale verandering'	137
HOOFDSTUK 7	Film en visuele antropologie	157
HOOFDSTUK 8	Symbolische en interpretatieve antropologie	177
HOOFDSTUK 9	Het postkolonialisme	189
HOOFDSTUK 10	Het postmodernisme en de Turns	207
HOOFDSTUK 11	Kunstantropologie	233
HOOFDSTUK 12	Dekolonisatie	251
	Epiloog	259
	Bibliografie	263

HOOFDSTUK 1

Wat is antropologie?

Antropologie is de studie van mensen. Het is een vakgebied dat verankerd zit in de troebele wateren van de geschiedenis van het kijken naar 'De Ander'. Maar het is tegelijk een vakgebied dat zichzelf sindsdien constant kritisch bevraagt en afzet tegen het duistere verleden van het wetenschappelijk racisme waar het uit voortkomt. Interesse in 'De Ander' is er door de hele wereldgeschiedenis heen geweest, maar accelereerde vanaf de tweede helft van de 15de eeuw met de 'ontdekkingsreizen' van navigators zoals Hendrik de Zeevaarder, Christoffel Columbus, Vasco da Gama en Magellaan, en met de Europese aanwezigheid op de kusten van West-Afrika tot aan de monding van de Kongostroom en het Koninkrijk Kongo, in de Amerika's en in Azië. Marco Polo's expeditie naar China in de late middeleeuwen, ongeveer van 1275 tot 1292, had de toon gezet. Magellaan, de eerste *circumnavigator*, stierf op de Filipijnen in 1521. Een tweede acceleratie van interesse in 'De Ander' kwam er toen handel en kolonisatie mee accelereerden, vanaf de late 18de eeuw. Het was meteen de motor om niet enkel 'geïnteresseerd' te zijn in die 'Ander', maar deze tegelijk te onderdrukken om zo toegang te krijgen tot de grondstoffen en andere kostbaarheden uit die 'verre streken', richting de 'westerse wereld'. Spanje en Portugal hadden dit systeem van onderdrukking en uitbuiting reeds geïntroduceerd in Zuid-Amerika vanaf de vroege 16de eeuw, en Frankrijk en Engeland rukten op in Noord-Amerika. Als laatste werd de Stille Zuidzee in kaart gebracht door de Engelse Captain James Cook, die drie reizen maakte in Oceanië, van 1768 tot 1771, van 1772 tot 1775 en van 1776 tot 1779. Op die laatste reis werd hij aangevallen en vermoord door de eilandbewoners van Hawaï.

Zoals zoveel andere vakgebieden is de antropologie een behoorlijk 'witte' discipline: het is een onderdeel van 'de witte kennisproductie', van 'de witte wereld', zoals de filosofie, de literatuur en de kunstgeschiedenis. Toch bestonden in de loop van de geschiedenis van de mensheid en over de hele wereld verschillen in epistemologie en verschillende filosofieën, zijnswijzen en gebruiken. Maar het is de westerse geschiedschrijving die een dominante plaats innam – en neemt – in de manier waarop wij, mensen, naar de wereld kijken. Het feit dat de geïndustrialiseerde westerse wereld al vlug ook domineerde

en uitbuitte, op een tot voordien ongeziene schaal, zorgde voor een ongelijke machtsfactor en voor extra scheefgetrokken situaties en relaties. Het zorgde er ook voor dat er in het Westen slechts één versie van de wereldgeschiedenis is gekend: de geschiedenis van (de dominantie van) die witte wereld, door witte mensen beschreven (en dus met een agenda in vervat). Veel lokale kennis uit Afrika en Oceanië, bijvoorbeeld, telt niet mee in het officiële verhaal van de wereld, ook al bestaan er tal van rijke orale, verhalende tradities en mythologieën. Witte mensen zijn het gewend om de geschiedenis van de wereld vanuit een wit referentiekader en enkel dat referentiekader te bekijken, te beluisteren en te bestuderen. Daarbij gaat een rijkdom aan kennis verloren, omdat de wereldgeschiedenis enkel wordt gezien door de westerse lens.

Antropologen proberen daar iets aan te doen: ze omzeilen het monopolie van het eigen perspectief en de dominantie van de witte wereld door op zijn minst te proberen zich in te leven in andere perspectieven, andere referentiekaders en zijnswijzen, die ze zich eigen (proberen te) maken. Zo willen ze ‘mensen zonder geschiedenis’ (Eric Wolf, zie verder) een stem geven en vertellen vanuit lokale perspectieven. Daarbij nemen ze de rol aan van mediator, van bemiddelaar, van intercultureel vertaler. Dezelfde kritiek komt terug, met name dat de antropologie zelf een witte discipline was – en grotendeels nog steeds is – en dat antropologen pretenderen om de stem van de ‘Ander’ te (kunnen) zijn. ‘Het Westen’ – de ‘bakermat van de beschaving’ – of ‘de westerse wereld’ is als concept een constructie, gemaakt om deze dominantie over ‘de rest van de wereld’ te consolideren. Een goed voorbeeld van een (poging tot) omkering van dergelijke perspectieven is van antropologe Laura Nader, in een boek met als passende titel *What the Rest Think of the West: Since 600 AD*, uitgegeven in 2015. Het keert de blik van de geschiedenis om en vertrekt vanuit lokale verhalen en geschriften. Nader focust in het boek op de islamwereld, Indië, China en Japan en beschrijft interessante contactmomenten uit die geschiedenis, zoals wanneer een Chinese boeddhistische monnik in de 7de eeuw op pelgrimstocht gaat naar Indië, of wanneer een ‘missionaris’ uit Bagdad de Wolga op vaart in de 10de eeuw en daar Vikingen ontmoet, of het verhaal van een Egyptische imam die in 1826 naar Parijs wordt gestuurd om er de Fransen te bestuderen. Het zijn historische accounts die niet per se in de geschiedenisboeken staan, maar die wel een waaier aan emoties tonen, gaande van (eerlijk) cultuurcontact tot (de macht van) representatiepraktijk.

De antropologie als discipline is ontstaan in Duitsland, Engeland, Frankrijk en de Verenigde Staten. De roots van de antropologie worden, zoals die van de filosofie en andere menswetenschappen, dikwijls teruggebracht tot de klassieke oudheid, met name tot Herodotus van Halicarnassus (zie verder), terwijl denkers zoals Gautama Buddha, Confucius en Lao-Tze onderbelicht

blijven. Ook de geschriften van Ibn Khaldun (1332-1406) blijven grotendeels onbekend, al bezitten ze de kiemen van een sociologie en antropologie los van godsdienstig dogma. Als een soort van voorloper van Emile Durkheim (zie verder, Hoofdstuk 4) benadrukte Khaldun de rol van verwantschap en religie in sociale solidariteit en van samenleven als leden binnen eenzelfde groep, een samenleving. Khalduns beschrijvingen van Arabieren en Berbers (afgeleid van het Grieks voor 'barbaar'; een correctere benaming is Amazigh) zijn secuur en bevatten een onderbouwde, genuanceerde visie op deze samenlevingen, met extra aandacht voor de rijke Arabische bronnen. Dit soort van bronnen blijft, zoals gezegd, onderbelicht in de dominante witte geschiedenis van de wereld. Net daarom is een omkering van de westerse blik, zoals in het boek *What the Rest Think of the West* van Laura Nader, belangrijk.

Positie innemen – positionaliteit – is een belangrijk deel van het werk van een antropoloog. Daarbij gaan antropologen niet uit van het voor de hand liggende, dominante narratief, maar gaan ze juist op zoek naar die vergeten of verholde stukken geschiedenis, die meestal te maken hebben met uitbuiting en kolonisatie en waarvan 'Wij', in het iconische Westen, enkel het officiële verhaal kennen: het verhaal van de zogenaamde overwinnaar, de kolonisator, de imperiale grootmacht. Antropologen proberen ongekende geschiedenis en actualiteit aan het licht te brengen, om zo een actueel en een toekomstgericht beeld te schetsen, aan de hand van lokale kennis, verhalen en, soms, geschriften. Vanwege het dominante witte kader, met ijkpunten zoals de klassieke oudheid of de *Age of Discoveries*, die de geschiedenis hebben gekleurd en er één versie van hebben gemaakt, is de methode van antropologen van uitzonderlijk belang. Want hoe gaat een antropoloog nu juist te werk wanneer zij of hij een stem biedt aan degenen die dikwijls worden gezien als de stemlozen, de mensen die lange tijd niet werden gehoord in de wereld? En hoe keert een antropoloog nu juist die blik om?

Methodologie

De antropologie hanteert de methodologie van het etnografisch veldwerk volgens het principe van de participerende observatie. Antropologen gaan 'in het veld' voor een lange tijd, om zich onder te dompelen in de lokale gebruiken en tradities van de culturen die ze bestuderen. Het is niet uitzonderlijk dat antropologen een tot twee jaar 'in het veld' blijven: ze gaan deel uitmaken van het lokale leven, in al zijn facetten. Ze participeren en ze observeren. De pionier van deze methode was Bronislaw Malinowski, een van de 'stichtende vaders' van de discipline van de antropologie. Meer nog, het

is grotendeels dankzij de ontwikkeling van de methode van veldwerk volgens de participerende observatie, zoals Malinowski ze ontwikkelde, dat de discipline zelf ontwikkelde. Malinowski 'ontdekte' de methode – en de meerwaarde – van langdurig veldwerk eerder toevallig. In 1914 was hij vanuit Engeland vertrokken, richting Australië, om veldwerk te gaan verrichten in Papoea-Nieuw-Guinea. Hij arriveerde er in 1915 en vestigde zich in zijn veldwerkplek, de Trobriandeilanden, een archipel van eilandjes in het zuidoosten van Papoea-Nieuw-Guinea, waartoe ze cultureel en politiek behoren. Ondertussen was de Eerste Wereldoorlog uitgebroken. Malinowski, een Pool van origine, kwam vast te zitten op deze kleine eilandjes in toenmalig Duits Papoea-Nieuw-Guinea (delen van het eiland Nieuw-Guinea en nabijgelegen eilanden die tot dezelfde cultuursfeer behoren, waren Duits koloniaal bezit; na 1918, na de oorlogsnederlaag, moest Duitsland deze kolonies inleveren). Er zat dus niets anders op voor de jonge onderzoeker dan ter plaatse veldwerk te blijven doen.

Tijdens zijn gedwongen jarenlange verblijf (1915-1918) op de Trobriandeilanden ontdekte Malinowski de meerwaarde van een lange periode ter plaatse blijven, van veldwerk, van participerende observatie. In zijn klassieke etnografie *Argonauts of the Western Pacific*, uitgegeven in 1922, die een neerslag vormt van zijn jarenlange veldwerk op de Trobriandeilanden, stipuleert hij dat een antropoloog lang 'in het veld' móét blijven, allereerst om de taal te leren, maar ook om zich de gebruiken en gewoontes van de lokale bevolking eigen te maken en eraan deel te nemen. Vóór 1914 (en ook nog nadien) hadden etnologen en vroege antropologen reeds deelgenomen aan expeditieën die op touw werden gezet om verafgelegen gebieden in de wereld te gaan verkennen (en, dikwijls, om infrastructuur aan te leggen om te beginnen met ontginnen). Maar veel diepgaande studies over de bezochte culturen leverde dit niet op. Met de publicatie van *Argonauts* in 1922 stelde Malinowski een nieuwe manier van werken voor: een antropoloog gaat alleen, en voor lange tijd, leven in een cultuur. Zij of hij leert de taal, de gebruiken en gewoontes, participeert eraan en observeert. Nadien gebruikt zij of hij de verzamelde etnografische data om de cultuur te analyseren, te abstraheren en conclusies te trekken: de etnografische, ruwe data worden omgezet en, afhankelijk van de verschillende theoretische kaders in de antropologie, al dan niet in (elegante) modellen gegoten die de werkelijkheid (pogen te) verklaren. Etnografische data worden als veldwerknottities van interviews neergeschreven in notitieboekjes, maar kunnen ook bestaan uit audio- en filmopnames of uit notities van informele, dagelijkse momenten en reflecties.

Idealiter, zo schreef Malinowski voor, zijn veldwerknottities een weerslag van het harde werk van een antropoloog: ze bevatten alle informatie en

alle rijkdom waarmee een cultuur nadien kan worden omschreven. De interviews zijn eruit te distilleren en het maken van transcripties van die interviews is een belangrijk onderdeel van het labeur. Al dit materiaal samen vormt de ideeën waaruit een cultuur kan worden omschreven en theorieën kunnen ontstaan. Veldwerk en het omschrijven – of, beter, (be)schrijven – van cultu(u)r(en) zijn centraal in de antropologie, maar het zijn tegelijk de twee aspecten van de discipline die het meest onderhevig zijn aan constante kritiek en bijsturing. Het (be)schrijven van cultuur vindt zijn neerslag in het genre van de etnografie: een boek, geschreven door een antropoloog, dat een cultuur beschrijft aan de hand van de resultaten uit het veldwerk. De meest klassieke etnografie is ontegensprekelijk *Argonauts* van Malinowski, maar andere voorbeelden van canonieke etnografieën uit de geschiedenis van de antropologie zijn *We*, *The Tikopia* van Malinowski's trouwste oud-student en opvolger Raymond Firth, *Sorcerers of Dobu* van Reo Fortune en *Naven* van Gregory Bateson. In de Verenigde Staten werd Margaret Mead, een studente van Franz Boas, de 'stichtende vader' van de Amerikaanse antropologie, de beroemdste antropologe. Haar klassieke etnografie, gebaseerd op haar veldwerk in Samoa in 1925 en uitgegeven in 1928, focuste op adolescente meisjes en had de toepasselijke titel *Coming of Age in Samoa*.

Sinds Malinowski, maar vooral ook Mead, kennen we in de antropologie ook de tekortkomingen van etnografisch veldwerk en participerende observatie. Het is een onderwerp dat tijdens de volledige geschiedenis van de antropologie als discipline vervat zit en het komt meermaals aan bod verder in dit boek. Hier, op deze eerste pagina's, wil ik enkel kort vertellen wat er zo 'problematisch' is (of kan zijn) aan veldwerk. Malinowski had opgeroepen in *Argonauts* om, als antropoloog en veldwerker, een zo volledig mogelijk verslag te maken van de bestudeerde cultuur. Geen voorvalletje of feitje, hoe onooglijk klein en onbelangrijk het ook lijkt op het eerste gezicht, mocht over het hoofd gezien worden: de antropoloog moest werkelijk alles registreren wat zich afspeelde op dagelijks niveau. Dat betekent dat de antropoloog niet enkel kijkt naar dramatische rituelen en cultuur- en kunstproductie, maar bijvoorbeeld ook naar hoe vrouwen en mannen omgaan met hun kinderen, naar dagelijkse taken zoals het werk in de moestuin, naar vrijetijdsmomenten enzovoorts. Het was (en is) een mooie missie, die we sinds Malinowski hanteren. Maar wat hij zelf in *Argonauts* niet vertelde, was dat hij, in die lange jaren van afzondering in Papoea-Nieuw-Guinea, soms zeer moeilijke momenten doormaakte en zeer eenzaam was tijdens zijn veldwerk. Pas veel later werden zijn persoonlijke dagboeken gepubliceerd, postuum. En pas toen bleek dat niet alles zo vlotjes verliep als hij ons in *Argonauts* had willen laten geloven en dat het leven op de Trobriandeilanden helemaal niet meer zo 'tra-

ditioneel' was tijdens de periode van zijn veldwerk (er waren bijvoorbeeld reeds enkele missionarissen ter plekke omstreeks 1915-1918). Meer daarover in Hoofdstuk 3.

Margaret Meads veldwerk op Samoa vond plaats kort na dat van Malinowski op de Trobriandeilanden. Een kritiek op haar veldwerk, die vooral in het sociobiologiedebat van de jaren 1970-1980 het licht zag, was dat Mead, in opdracht van haar leermeester Boas, een iets te goed afgelijnde en duidelijke vraagstelling had geponeerd. Mead had een agenda, ze wilde een punt maken: haar vraagstelling, in opdracht van Boas, was of meisjes op Samoa in de jaren 1920 seksueel vrijer waren dan meisjes van dezelfde leeftijd in het puriteinse Amerika van die tijd. Boas had haar die opdracht gegeven omdat hij hard van leer trok tegen de eugenetici (rasverbeteraars) en het wetenschappelijk racisme, dat furore maakte. Mead moest bewijzen dat de vrije adolescentie van meisjes op Samoa gevormd werd door de cultuur, en niet de natuur. De jonge Margaret Mead vertrok dus naar Samoa met een duidelijke missie: ze moest en zou bewijzen dat meisjes seksueel vrijer waren door de cultuur op Samoa. Ze is er een avant-gardist van het feminisme mee geworden, maar de kritieken bleven niet uit. De belangrijkste 'weerlegging' van haar theorie kwam van de hand van Derek Freeman, in 1983, niet lang na Meads overlijden, maar meer daarover in Hoofdstuk 5. Wat we voorlopig onthouden uit Meads veldwerk is dat een antropoloog het best niet met al te vastomlijnde vragen het veld in trekt, en dat zij of hij beter afwacht wat er staat te gebeuren. De cultuur presenteert zichzelf na een tijdje. Ondertussen neemt de veldwerker deel aan het dagelijkse leven, zonder al te veel richting te geven aan het onderzoek. Misschien is dit wel de belangrijkste les die we hebben geleerd uit Meads vroege veldwerk: dat we geen al te gerichte vragen stellen tijdens veldwerk, maar ook dat de manier waarop we vragen stellen in de machtsdynamiek die meespeelt, van onderzoeker tegenover informant, soms een suggestie inhoudt voor het gewenste antwoord.

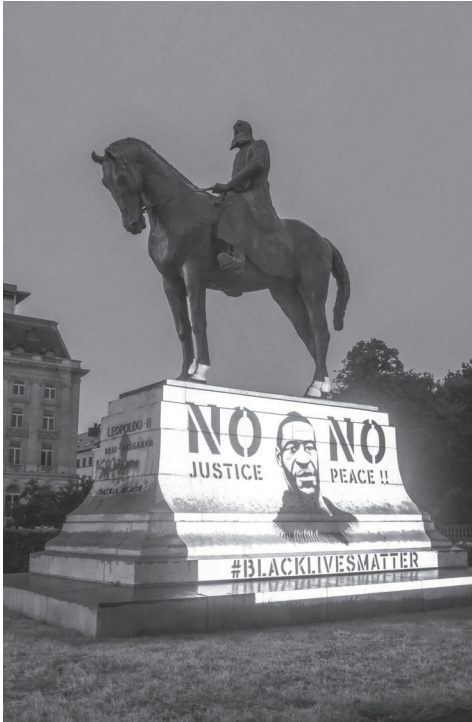
Informant, als term, is een cruciaal onderdeel van de methodologie van de antropologie, het etnografisch veldwerk. De informant is namelijk degene bij wie je als antropoloog je informatie inwint. Informanten kunnen van allerlei achtergrond zijn: het kunnen je adoptieve familieleden zijn, dorpsgenoten, leiders of chefs, of waarzeggers en gifmengers, maar het kunnen ook gewoon kinderen zijn, of vrouwen of mannen die allerhande dagelijkse taken op zich nemen. Alles hangt een beetje af van de aard van je onderzoek en je vraagstelling als antropoloog. Tegenwoordig benoemen we onze informanten niet meer als dusdanig, maar kiezen we voor actievere benamingen, parallel aan de actieve rollen die deze mensen in ons werk spelen. In de hedendaagse etnografie verwijzen antropologen dikwijls naar hun informatiegevers als

‘respondenten’ of zelfs ‘co-researchers’. Die laatste term is best hip en geeft zeer veel *agency* aan de lokale ‘meeonderzoeker’. De rol van lokale mensen die meepraten en meedenken, is amper te onderschatten: zonder hun vertaal-, interpretatie- en denkwerk zouden antropologen amper of geen resultaten hebben ‘in het veld’. Co-researchers vormen een actief onderdeel van het werk van antropologen, zo weten we nu, en die erkenning geven we ze ook in ons werk. Grote stukken tekst die rechtstreeks van informanten afkomstig zijn, vinden een neerslag in onze geschriften: we laten de persoon in kwestie aan het woord, in haar of zijn eigen bewoordingen, met haar of zijn eigen stem, zonder dat we daar per se een kader aan geven. Zo’n stuk tekst in tekst heet een etnografisch vignet. Het is een quote, bijna, maar dan wel een bijzonder lange quote, die een geschiedenis vertelt, of een mythologie uitlegt, of een situatie. Een etnografisch vignet kan een transcriptie zijn van een gesprek dat opgenomen is op een dictafoon, of accuraat neergepend zijn ter plaatse op het moment zelf.

Objecten van studie

Vanaf het prille ontstaan van de antropologie als discipline namen de zogenaamde Kinship Studies, de verwantschapsstudies, een prominente plaats in. Verwantschapsstudies gaan over manieren van samenleven van het kleinste microniveau – de nucleaire familie – tot macroniveau: het ontstaan van sociale structuren en leiderschap en macht. Maar het waren de familie- en clanverbanden binnen gemeenschappen en samenlevingen die de kern vormden van klassieke verwantschapsstudies. Een tweede grote thema, sinds Malinowski, is *exchange*, of uitwisseling, als basis voor economie. Malinowski beschreef in *Argonauts* een systeem van uitwisseling tussen de verschillende eilanden van de Trobriandarchipel, de Kula genaamd, dat een basis vormt voor economie en politiek. In de Kula worden arm- en halssieraden uitgewisseld over grote afstanden, in verschillende richtingen. De Trobriandeilanders zeilden in grote, mooi versierde kano’s tussen de eilanden en wisselden de sieraden uit als een vorm van contact. De sieraden gingen van hand tot hand en wisselden van eigenaar. In het proces vermeerderden ze in waarde, waardoor de status van de eigenaar mee verhoogde. Het was een vorm van zowel handel en economie als politiek: de objecten werden in circulatie gestoken en de roem van hun wisselende eigenaars vermeerderde. Economie en politiek waren gelinkt aan elkaar. Maar ook religie, politiek en ritueel waren dikwijls nauw met elkaar verbonden en werden populaire onderzoeksthema’s en topics in de geschiedenis en ontwikkeling van de antropologie.

pold II onder de aandacht te brengen en te wijzen op de vele misdaden tegen de menselijkheid die begaan zijn in Congo onder zijn bewind (toen Kongo-Vrijstaat, tot 1908) als Koning der Belgen.

Afbeelding 1

Brussel, 7 juni 2020, aan de vooravond van de Black Lives Matter-betoging naar aanleiding van de dood van George Floyd in Minneapolis door toedoen van een politieagent: projectie op het standbeeld van Leopold II op het Troonplein, een aanklacht tegen systemisch racisme en een oproep tot dekolonisatie van de publieke ruimte.

© Make Noise For Climate.

Sociaal-darwinisme, cultuurevolutionisme en victoriaanse antropologie

De uitgave van *On the Origin of Species* van Charles Darwin in 1859 is misschien wel de grootste mijlpaal in de vroege geschiedenis van (het ontstaan van) de discipline van de antropologie. In *On the Origin of Species* maakt Darwin finaal komaf met godsdienstige doctrine en dogma, en onderbouwt hij zijn evolutietheorie van de natuur, los van het dominante scheppingsverhaal dat God de wereld heeft geschapen. Wetenschappers zoals Carl Linnaeus, auteur van onder andere *Systema Naturae* uit 1735, waar de natuur nog naast God figureerde, en de Duitse geograaf Alexander von Humboldt bereidden de weg voor, maar Darwin zou de leer van de evolutie van de natuur vervolmaken. Aan boord van een zeilschip, de HMS Beagle, had hij zes jaar rond de

wereld gereisd en vele aantekeningen gemaakt over natuurlijke variatie op verschillende plaatsen. De Galapagoseilanden in de Stille Oceaan bleken een cruciale plaats voor de totstandkoming van de evolutietheorie. De eilandengroep voor de kust van Zuid-Amerika is een plaats van enorme variatie waar veel diersoorten voorkomen die elders niet of anders voorkomen. Darwin was voorzichtig in het plaatsen van de mens in dit schema van natuurlijke selectie en evolutie. Enkel in een later werk, *The Descent of Man* uit 1871, heeft hij het over menselijke afstamming en over het ontstaan van de mens als soort. Tijdgenoten van Darwin, zoals Herbert Spencer in Engeland en Ernst Haeckel in Duitsland, vervormden Darwins theorie van de evolutie van de natuur tot een raciale theorie.

Uit Darwins evolutietheorie, uitgewerkt in *On the Origins...*, ontstaat niet veel later het sociaal-darwinisme: het toepassen van evolutie op 'menselijke rassen'. De belangrijkste vertegenwoordiger van deze stroming was Herbert Spencer, die in *Principles of Biology* uit 1864 het concept van 'survival of the fittest' introduceert: het missen en gissen in natuurlijke selectie en evolutie, maar dan toegepast op mensen. Voor de sociaal-darwinisten waren ook culturen in evolutie, van de ene naar de andere evolutionaire staat (zie ook Hoofdstuk 2), met de geïndustrialiseerde westerse cultuur als toppunt, de hoogste en meest complexe vorm van 'beschaving'. Het sociaal-darwinisme wordt daarom ook cultuurevolutionisme genoemd. Het was een uitermate racistische stroming, gebaseerd op zogenaamde evolutionaire verschillen tussen mensen en culturen. Zo werden bijvoorbeeld meer clangerichte maatschappijen, zoals de Aboriginals van Australië, als minderwaardig gezien in vergelijking met de standen- en klassenmaatschappij van de Maori van Aotearoa Nieuw-Zeeland. Van de Aboriginals was geweten dat ze niet-sedentair leefden en met elkaar communiceerden in het landschap door middel van stokjes die ze in de grond staken om signalen door te geven, zoals het markeren van watervoorraden. Van de Maori was sinds Captain Cook geweten dat ze grote gemeenschapshuizen hadden, *Marae*, waar hooggeplaatste notabelen zetelden en waar aan politiek werd gedaan. Deze 'geciviliseerde staat van de mens' maakte dat de Maori in het westerse denken hoger op de evolutionaire ladder stonden dan de Aboriginals, van wie de samenlevingsvormen onherkenbaar waren voor de witte ontdekkingsreiziger en, later, de kolonisator en missionaris. In de Aboriginals zagen ontdekkingsreizigers, kolonisatoren en missionarissen een voorbeeld van een 'vroegere staat van de mens', 'barbaarser'. De cultuur van de Maori gaf blijk van een meer doorgedreven vorm van respectabele 'hoogcultuur', zo dacht men in Europa, meer 'geciviliseerd', met een herkenbare klassenmaatschappij naar Europees model.

De sociaal-darwinisten, of cultuurevolutionisten, worden ook *armchair ethnologists* en *armchair archaeologists* genoemd (en soms ook al *anthropologists*). Het tijdperk is dat van het einde van de 19de eeuw en de voornaamste locatie van de *armchair ethnology* is het Verenigd Koninkrijk. Naar deze periode wordt soms ook verwezen als de periode van de victoriaanse etnologie en antropologie, naar Queen Victoria, die aan het hoofd stond van een koloniale grootmacht, The British Empire. Het voornaamste frame van deze *armchair*-wetenschappers (etnologen, archeologen en vroege antropologen) was dat van menselijke evolutie en van het rangschikken van culturen, zoals de cultuur van de Aborigines tegenover de hoger gerangschikte Maori. Ze deden onderzoek door middel van hands-on research van collecties van materiële cultuur en kunst. Veel of lang 'in het veld' verbleven deze etnologen en archeologen niet (vandaar, *armchair*). Musea werden meer en meer volgestouwd met artefacten, specimens, als voorbeelden van hoe men leefde in de verste uithoeken van het Empire: de *armchair*-wetenschappers hadden hun studiemateriaal *at hand*. De 'etnologie' betekent net dat: 'het uitleggen' (etno-logie) van culturen aan de hand van allerhande artefacten en objecten, van rieten manden en textiel tot kunstobjecten, zoals dramatische maskers en beelden die gebruikt werden in rituelen. De term 'antropologie' staat voor 'beschrijven' (etno-grafie). Deze discipline zou pas later ontwikkelen, door de totstandkoming van de methode van het etnografisch veldwerk volgens de participerende observatie door Bronislaw Malinowski (zie boven), maar ook victoriaanse etnologen worden soms gezien als antropologen.

De periode van het sociaal-darwinisme, het cultuurevolutionisme en de *armchair*-etnologie uit het victoriaanse tijdperk markeert dus de allervroegste beginperiode van de antropologie, die dikwijls ook de periode van de museumantropologie wordt genoemd, aan het eind van de 19de en het begin van de 20ste eeuw. Museumcollecties barstten uit hun voegen met meer en meer objecten van materiële cultuur en kunst uit continenten zoals Afrika en Oceanië, eerst als curiositeiten en later, vanaf de 19de eeuw, als wetenschappelijke specimens. De *armchair*-wetenschappers leidden informatie af over culturen aan de hand van de vele objecten die voorhanden waren in musea. Ze formuleerden conclusies over hoe mensen leefden aan de hand van de materiële objecten die ze voortbrachten. Zulke objecten bleven aankomen in Europa, uit de kolonies, maar ook schedels en zelfs volledige skeletten, in groten getale, werden gebruikt om de racistische theorieën kracht bij te zetten die sinds Blumenbachs rassentheorie furore maakten en in de Verenigde Staten sinds Samuel George Morton. Racistische wetenschappers maakten evolutionaire schemata van objecten en dus ook van culturen en mensen. De dominante wetenschap was de eugenetica, de rasverbetering: het geloof in

het ontwikkelen, via selectieve voortplanting, van een superieur mensenras, zonder raciale vermenging. In Duitsland mondde dit uit in de ideologie van het nazisme: het arische 'ras' was superieur en Joodse mensen waren inferieur. Franz Boas, stichtende vader van de ware antropologie en zelf van Duits-Joodse origine, zal strijden tegen dit racisme van de eugenetici (zie verder, Hoofdstuk 3).

De craniometrie, het opmeten van menselijke schedels, was verwant aan de eugenetica: het (proberen te) bewijzen, aan de hand van schedelafmetingen en -vormen, dat de ene mens, de ene homo sapiens, 'achter' was op de evolutionaire ladder (gekleurde en zwarte 'onderdanen') op de andere (witte machthebbers). Door kleine variaties, die te maken hebben met de fysieke omgeving waarin mensen leven, dacht men uit de schedels conclusies te kunnen trekken over de mate van 'beschaving' van mensen. Eigenlijk was er niets wetenschappelijks aan de craniometrie en de eugenetica, maar deze 'theorieën' lieten wel hun stempel na op de 19de- en vooral de 20ste-eeuwse geschiedenis. Ze leefden nog lang door, de eugenetica zelfs tot ver in de 20ste eeuw, in die mate dat ze als legitimatie heeft gediend voor de Holocaust, het systematisch uitroeien door de nazi's van het 'inferieure' Joodse 'ras' in de Tweede Wereldoorlog. Dit is de antropologie van de troebele wateren waarover ik het had in de eerste zin van dit hoofdstuk en het is, eigenlijk, een antropologie vóór de antropologie. Wanneer de antropologie volwassen wordt, met Franz Boas in de Verenigde Staten en Bronislaw Malinowski in het Verenigd Koninkrijk, aan het einde van de 19de en het begin van de 20ste eeuw, zal ze zich net afzetten tegen het wetenschappelijk racisme waaruit ze voortkomt en dé antiracistische discipline bij uitstek worden, die zich meer en meer zal focussen op de omkering van de dominante, westerse blik. De volwassen antropologie zal de versie van de realiteit van het 'koloniale subject', de 'onderdaan', pogen weer te geven en niet meer per se enkel de versie van de witte wereld, de witte blik op de realiteit van gekleurde en zwarte mensen.

Het sociaal-darwinisme, het cultuurevolutionisme en de *armchair ethnology*, die verweven zijn met de racistische kaders van de craniometrie en de eugenetica, vormen een spijtige erfenis van Darwins revolutionaire evolutietheorie, die de natuurlijke wereld voor het eerst verklaarde. Darwin zelf was ervan overtuigd dat alle moderne mensen, alle homo sapiens, het resultaat waren van een gemeenschappelijke afstamming, wars van variaties in huidskleur of schedeltype. Dit heette het monogenisme (in tegenstelling tot het polygenisme, of de (verschillende) rassentheorie). De sociaal-darwinisten hebben Darwins naam geen eer aangedaan. Door te focussen op fysieke (en, van daaruit, mentale) verschillen tussen mensen en door de evolutietheorie toe te passen op de hedendaagse mens en te focussen op huidskleur en

kleine verschillen in skelet- en schedelbouw, waren deze theorieën extreem racistisch. En hoewel de secularisering van de wetenschappen al een tijdje was ingezet (sinds de verlichting, zie boven), kwam Darwins theorie – dat de natuur niet per se de creatie was van een scheppende God, maar van de natuur zelf – als een donderslag in het midden van de 19de eeuw. Er zijn karikaturen bekend van een oude Darwin, met een lange grijze baard en met het lichaam van een aapachtige, verwijzend naar zijn theorie van de afstamming van de mens als soort, van de mens als dier. Ook de ontkenning van de evolutietheorie, gekend als het creationisme, of het geloof in de creatie van de wereld door een scheppende God en enkel die God, stak al gauw de kop op en leefde lange tijd voort. In de Verenigde Staten, bijvoorbeeld, leeft het creationisme tot vandaag door en duikt het soms nog op in het onderwijsstelsel van *high schools*.

Handel, kolonialisme en missionering

Naast de verschillende manieren waarop men over ‘De Ander’ dacht en de verschillende (rassen)theorieën, waren er ook maatschappelijke factoren en politieke en economische drijfveren in de geïndustrialiseerde westerse landen die de discipline van de antropologie mee hebben vormgegeven. De praktijk van de antropologie kwam tot stand mits er ‘contact’ was: het ‘eerste contact’, de ‘ontdekkingen’ (veroveringen, invasies), de eerste handelscontacten en, kort nadien, kolonisatie en missionering. Deze factoren, of beter actoren, bepaalden mee de loop van de geschiedenis van de antropologie vanaf de 18de-19de eeuw. De acceleratie van kolonialisme en missionering, vanaf het einde van de 18de tot ver in de lange 19de eeuw, heeft ervoor gezorgd dat ‘Wij’, in de westerse wereld, ‘De Ander’ meer en meer zijn gaan onderwerpen, fysiek én mentaal. Dit heeft er op zijn beurt voor gezorgd dat de reeds scheefgetrokken machtsrelaties tussen ‘Wij’ en ‘Zij’ nog extremer werden, met extreme vormen van uitbuiting en slavernij tot gevolg. In de Amerika’s was dit reeds geruime tijd gaande, namelijk sinds de opgang van de trans-Atlantische slavenhandel in de 16de eeuw en de aanvoer van goedkope werkkrachten voor de Amerikaanse plantages vanuit Afrika, met opnieuw een acceleratie van deze handel vanaf de tweede helft van de 18de en in de 19de eeuw. Aan het einde van de 19de eeuw, in 1885, werd Afrika verdeeld op het Verdrag van Berlijn. Het continent werd door de toenmalige grootmachten versneden als een stuk taart, zo zegt de metafoor: de zogenaamde *Scramble for Africa*. Leopold II van België wist de grootste hap uit de taart voor zich te winnen: hij doopte het Kongo-Vrijstaat en bestuurde het als persoonlijk

wingewest van 1885 tot 1908, toen hij het onder internationale druk moest afstaan aan de Belgische Staat wegens bewijslast van gruwelijkheden en misdaden tegen de menselijkheid onder zijn bewind.

Leopolds schrikbewind in Kongo-Vrijstaat was geënt op rubber- en ivoorhandel en op de winst die daaruit kon worden gehaald. De smoes voor zijn persoonlijke toe-eigening van dit uitgestrekte gebied langs de Kongostroom was de zogenaamde strijd tegen de machtige islamitische slavenhandelaars die vanuit Oost-Afrika, vanuit het sultanaat Zanzibar en het vasteland van Tanzania, opereerden tot in Congo. Leopold richtte de Force Publique op, een koloniaal leger dat 'zijn' grondgebied wist te vrijwaren tot diep in de oerwouden van dit immense gebied. Het was de Force Publique die veel van de misdaden tegen de menselijkheid heeft begaan. Tactieken van de Force Publique waren onder andere het beruchte afhakken van de ledematen (vooral de handen), maar ook verkrachting als oorlogswapen wanneer de zo goed als onhaalbare quota voor rubber niet werden behaald. Ook privé-milities van gerekruteerde Congolezen, zoals die van de Anglo-Belgian Rubber Company (ABIR), dat grote stukken in concessie had van Kongo-Vrijstaat, voerden dergelijke raids uit. Eén foto werd zeer beroemd: de foto van Nsala, een man uit het dorp Wala, poserend met het afgehakte handje en voetje van zijn dochttertje Boali, het enige wat overbleef van haar gekannibaliseerde lichaampje. De foto werd genomen door Alice Seeley Harris, een Engelse missionarisvrouw, op het moment (in 1904, zie ook Afbeelding 2). Haar foto's werden gebruikt in de bewijslast tegen Leopold en zorgden er mee voor dat hij zijn persoonlijk wingewest moest afstaan aan België in 1908. Een andere factor die van groot belang was in de ontmaskering van Leopold II en zijn wreedaardige regime in Congo, was het rapport van de Ierse diplomaat Roger Casement, beter bekend als het *Casement Report*, ook uit 1904 en geschreven op basis van zijn getuigenissen.

In tandem met de economische uitbuiting en onderwerping was er ook sprake van een mentale onderwerping, in de vorm van missionering. In francofone gebieden wordt hiernaar verwezen als de *mission civilisatrice*, de 'beschavingsmissie', die ervoor moest zorgen dat de 'koloniale subjecten' zich conformeerden aan het westerse beschavingsmodel: het christendom. De leer van God en de Bijbel werd een belangrijk instrument, dat naast de fysieke onderwerping ook een mentale onderwerping verzekerde. De *chicote* (de zweep) hield de Congolezen fysiek in bedwang en 'de missies' hielden hen mentaal in bedwang. Missionarissen spendeerden lange jaren in hun zendingsgebieden. Het werd voor velen van hen hun tweede thuis: ze leerden de taal en ze kenden de lokale gebruiken. Velen van hen hadden best wel ontzag voor de culturen die ze eigenlijk kwamen vernietigen. Sommigen van hen werden autodidactisch linguïst: ze vertaalden de Bijbel of stelden zelfs gram-

matica's op in lokale dialecten. Maar ze namen tegelijk ook alles weg wat te maken had met zogenaamde 'afgoderij': de beelden en maskers die diensdeden in rituelen, in religie of in de plaatselijke politiek. Ook koloniale administratoren verzamelden objecten, maar het waren de missionarissen die de opdracht hadden om te vernietigen wat overbleef van de oorspronkelijke cultuur en de veruiterlijking daarvan: de kunstvormen, of althans hetgeen tegen dan stilaan werd beschouwd als 'primitieve' of 'tribale' kunst. Dit was natuurlijk niet enkel het geval in Kongo-Vrijstaat en, later, Belgisch-Congo, maar ook in de vele kolonies van onder andere Engeland en Frankrijk. Zo verzamelde de London Missionary Society, bijvoorbeeld, actief in alle kolonies van The British Empire, zeer grote hoeveelheden van mooi vervaardigde objecten in Afrika, Azië en Oceanië.

In 1908 werd Kongo-Vrijstaat overgeheveld naar de Belgische Staat en herdoopt tot Belgisch-Congo, tot 1960, wanneer het land onafhankelijk werd van België. Aan de ergste wreedheden die waren begaan onder het bewind van Leopold II kwam een einde in 1908, maar de acceleratie van ontginning en industrie kwam nu pas goed op gang. Dit zijn de hoogtijdagen van het Belgische mijnbouwbedrijf Union Minière (du Haut Katanga), gevestigd in het toenmalige Elisabethville (nu Lubumbashi), dat onder andere het uranium heeft geleverd aan de Verenigde Staten voor de productie van de atoombommen die tijdens de Tweede Wereldoorlog boven Hiroshima en Nagasaki zijn gedropt. Als 'brenger der beschaving' stuurde België nog steeds missionarissen – paters en zusters van verschillende kloosterordes die werkten in onderwijs of verpleging – en dokters naar Belgisch-Congo. Velen van hen trokken met de beste bedoelingen naar Congo en hebben goed werk geleverd, maar dat neemt niet weg dat het koloniale systeem waarin ze functioneerden fundamenteel onrechtvaardig bleef. De missionarissen en artsen die in onderwijs en ziekenzorg voorzagen, waren grotendeels een soort van humanitaire dekmantel voor de voortdurende uitbuiting en ontginning van Congo en voor de winst die België daarmee maakte. De koloniale (en/of industriële) structuren bleven bestaan, ook na de onafhankelijkheid, en zijn ondertussen grotendeels overgenomen door grote Aziatische bedrijven. Congo, of DRC (Democratische Republiek Congo), zou een van de rijkste landen ter wereld kunnen zijn, en toch is het een van de armste. De rijkdommen van Congo zitten tot vandaag vastgebeiteld in de stenen van complexen zoals het Jubelpark in Brussel en het Centraal Station in Antwerpen: leopoldiaanse grandeur en bloedgeld uit Congo.

De geschiedenis van de kolonisatie vertoont parallellen, wereldwijd. Overall was de tactiek, na de initiële 'ontdekking', die van 'eerste contact' en vroege handel (uitwisseling, *exchange*, *trade on the beach*), waarna kolonisatie en missionering volgden. De grootste kolonisatoren waren ontegenspre-

kelijk Engeland en Frankrijk, veruiterlijkt in enerzijds The British Empire en nadien The Commonwealth, en anderzijds de Franse overzeese gebieden, ook gekend als de Territoires d'Outre-Mer, die nog steeds bestaan. Tot de Commonwealth behoren landen zoals India, Australië en Aotearoa Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika, tot de Territoires d'Outre-Mer onder andere Frans-Polynesië en Nieuw-Caledonië en onder de Francophonie verstaan we alle landen die de Franse taal gebruiken, zoals Senegal, Mali, Niger en Tsjaad in voormalig koloniaal Frans-Afrika. Ook Duitsland was een succesvolle kolonisator, tot de nederlaag in de Eerste Wereldoorlog, toen deze grootmacht alle kolonies kwijtspeelde, zoals gestipuleerd in het Verdrag van Versailles. Duitse kolonies omvatten onder andere Duits-Papoea-Nieuw-Guinea, Duits-Samoa, Tanzania (toen Tanganyika) en Namibië. Ook Portugal en Spanje waren grote wereldveroveraars en kolonisatoren geweest, met vroege kolonies in de Amerika's en op de Filipijnen. De London Missionary Society

Afbeelding 2

Nsala gezeten, met het afgehakte handje en voetje van zijn dochtertje Boali. Foto genomen door de zendeling Alice Seeley Harris in 1904.